

महाराष्ट्र शासन
महसूल व वन विभाग
शासन निर्णय क्र.टिआरएस-१०९८/प्र.क्र.१९०/फ-६,
मंत्रालय, मुंबई-३२
दिनांक :- २२/९/२००८

वाचा :- प्रधान मुख्य वनसंरक्षक, महाराष्ट्र राज्य, नागपूर यांचे पत्र क्र.कक्ष-१५/मु.व.सं.
(धो.व तं.)/६०९/०७-०८, दिनांक २७/९/२००७

प्रस्तावना :-

भारतीय संविधानाच्या कलम ४८ अ मधील “ निर्देशक तत्वानुसार ” पर्यावरण, वने व वन्यजीव यांच्या संरक्षणासाठी व विकासासाठी सर्व प्रकारचे प्रयत्न करण्याची जबाबदारी राज्यांकडे सोपविण्यात आली आहे. केंद्रीय पर्यावरण व वन मंत्रालय, नवी दिल्ली यांच्या दिनांक ७ डिसेंबर १९८८ च्या निर्णयाप्रमाणे, भारत सरकारने “ राष्ट्रीय वन-निती १९८८ ” घोषित केलेली आहे. या घोषित केलेल्या वन-नितीचे प्रमुख ध्येय, “ सर्व जिवीत मात्रा, मानव, प्राणी आणि वनस्पती यांच्या अस्तित्वासाठी अत्यावश्यक असलेली पर्यावरण विषयक स्थिरता व पारिस्थितीकीय संतुलन टिकवून वातावरणातील समतोल प्रस्थापित करणे ” असे ठरविले आहे. मानवजातीचे अस्तित्व टिकून राहण्यासाठी सद्यस्थितीतील व भविष्यकालीन असलेल्या गरजांची सुरक्षितता अबाधित रहावी यासाठी, वनस्रोतांचा शाश्वत वापर आणि या स्रोतांची निरंतर समृद्धी होणे आवश्यक आहे.

राष्ट्रीय वन आयोगाने आपल्या अहवालात शिफारस केल्याप्रमाणे प्रत्येक राज्याने, वने व वन्य जिवांच्या शाश्वत व्यवस्थापनेसाठी आपआपल्या राज्यांसाठी राष्ट्रीय वननीतीत ठरवून दिलेल्या निकषांच्या अनुलक्षून स्वतंत्र वन धोरण तयार करणे अभिप्रेत आहे.

महाराष्ट्र राज्यात असलेल्या वनांच्यादनाची प्रादेशिक विषमता आणि त्यावर वाढत असलेला जैविक ताण यामुळे वनक्षेत्र निकृष्ट आणि पडीत होण्याची भीती आहे. यामुळे, वनोपजांची मागणी आणि पुरवठा यातील अंतर वाढत राहिल. अशा परिस्थितीत नैसर्गिक वनातील समृद्ध जैवविविधता जतन करणे, संवेदनशील असलेल्या नैसर्गिक क्षेत्राचे तसेच पश्चिम घाटातील पारिस्थितीकीय दृष्ट्या अतिसंवेदनशील असलेल्या वनक्षेत्राचे संरक्षण करून, आपल्या वनस्रोतांच्या उत्पन्नात वाढ करणे आवश्यक आहे. यासाठी तातडीने राज्याचे वनधोरण

निश्चित करणे आवश्यक आहे. या दृष्टीकोनातून महाराष्ट्र राज्याचे वनधोरण, २००८ ला तत्त्वतः मान्यता देणेबाबत शासनाने निर्णय घेतला आहे.

परीशिष्ट “अ” अन्वये महाराष्ट्र राज्य वन धोरण, २००८ शासन जाहीर करत आहे.

२) महाराष्ट्र राज्याचे वनधोरणाची अंमलबजावणी होणेसाठी खालीलप्रमाणे समित्या गठीत करण्यात येत आहेत

(२) (अ) विभागीय संनियंत्रण आणि अंमलबजावणी समिती :

प्रधान मुख्य वनसंरक्षक, महाराष्ट्र राज्य, नागपूर	अध्यक्ष
प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर	सदस्य
संचालक, सामाजिक वनीकरण, पुणे	सदस्य
व्यवस्थापकीय संचालक, वनविकास महामंडळ, नागपूर	सदस्य
अप्पर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (सर्व), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर	सदस्य
मुख्य वनसंरक्षक (धोरण व तंत्रज्ञान), नागपूर	सदस्य सचिव

उपरोल्लेखित समितीची कार्य पुढीलप्रमाणे असतील :-

- (१) सदर समिती ही धोरणात्मक निर्णय आणि प्रकल्प तयार करून तिच्या योग्य अंमलबजावणीच्या बाबतीत खात्री करणे.
- (२) ही समिती राज्य वन धोरणाच्या अंमलबजावणी दरम्यान उद्भवणा-या समस्या किंवा येणा-या अडथळांचे अनुभव राज्य स्तरावर मुख्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य यांचे अध्यक्षतेखालील गठीत केलेल्या राज्य स्तरीय समन्वय समितीच्या निदर्शनास आणून देणे.

(२) (ब) राज्य स्तरीय समन्वय समिती

मुख्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य,	अध्यक्ष
अपर मुख्य सचिव (वने)	सदस्य
अपर मुख्य सचिव (महसूल)	सदस्य
प्रधान सचिव (खरण)	सदस्य
प्रधान सचिव (मृद व जलसंधारण)	सदस्य
प्रधान सचिव (कृषि)	सदस्य
प्रधान सचिव (योजना)	सदस्य
प्रधान सचिव (अर्थ)	सदस्य
प्रधान सचिव (पशुसंवर्धन)	सदस्य
सचिव (आदिवासी विकास)	सदस्य
सचिव (जलसंपदा)	सदस्य
प्रधान सचिव (ग्रामविकास)	सदस्य
प्रधान सचिव (नगरविकास)	सदस्य

प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर	सदस्य
संचालक, सामाजिक वनीकरण, पुणे	सदस्य
व्यवस्थापकीय संचालक, वनविकास महामंडळ, नागपूर	सदस्य
प्रधान मुख्य वनसंरक्षक, महाराष्ट्र राज्य, नागपूर	सदस्य सचिव

उपरोल्लेखित समितीची कार्ये पुढीलप्रमाणे असतील :-

- (१) सदर समिती या वनधोरणाच्या अंमलबजावणीस लागणा-या पुरेशा निधीच्या वाटपासंबंधात खात्री करणे.
- (२) या वनधोरणाच्या अनुषंगाने तयार करण्यात येणा-या प्रकल्पांना लवकरात लवकर मंजूरी प्राप्त होईल या बाबींकडे लक्ष देणे.
- (३) उद्भवणा-या अडथळ्यांचे निर्मूलन करणे
- (४) आंतरविभागीय वादाचा निपटारा करणे
- (५) या वनधोरणाचे नियमित संनियंत्रण, पुनर्विलोकन तसेच या अनुषंगाने योग्य ते बदल करण्याकडे लक्ष देणे.

(२) (क) राज्य वन सल्लागार मंडळ-

१) मा.मुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य	अध्यक्ष
२) लोकप्रतिनिधी	सदस्य
३) अशासकीय संस्था	सदस्य
४) शासकीय अधिकारी	सदस्य
५) विद्यापीठांचे प्रतिनिधी	सदस्य
६) प्रधान मुख्य वनसंरक्षक, महाराष्ट्र राज्य, नागपूर	सदस्य सचिव

अ.क्र.२, ३, ४, ५ याबाबत मा.अध्यक्षांच्या संमतीने नामनिर्देशन करण्यात येईल.

उपरोल्लेखित मंडळाची कार्ये पुढीलप्रमाणे असतील :-

- (१) सदर मंडळ हे परिणामकारकरित्या वानिकी धोरणाच्या अंमलबजावणीसाठी पुरेशी आर्थिक संसाधनांची उपलब्धता करून देण्याकडे लक्ष देईल.
- (२) “ खुल्या खजिन्या ” समान असलेल्या वनांचे, वाढणा-या लोकसंख्येपासून आणि वाढत असलेल्या पशुधनापासून संरक्षण करून त्याचे जतन करणे, ही बाब लक्षात ठेवून या वनातील नैसर्गिक संसाधनाच्या प्रस्तावित संवर्धनात्मक व विकासात्मक कार्यक्रमाच्या यशस्वितेसाठी वनविभागास आवश्यक ते प्रशासकीय पाठबळ देण्याकडे लक्ष देईल.

हा शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करून देण्यात आला आहे. त्याचा संगणक सांकेतांक २००८०९२३१२४२०८००१ आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

सही/-

(जे.पी.डांगे)

अपर मुख्य सचिव (वने)

महसूल व वन विभाग

प्रति,

- १) मा.राज्यपाल यांचे कार्यालय, राजभवन, मुंबई
- २) मा.मुख्यमंत्री यांचे कार्यालय, मंत्रालय, मुंबई-३२.
- ३) मा.उपमुख्यमंत्री यांचे कार्यालय, मंत्रालय, मुंबई-३२.
- ४) सर्व मा.मंत्री , यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई-३२
- ५) सर्व मा.राज्यमंत्री, यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई-३२
- ६) मा.मुख्य सचिव यांचे कार्यालय, मंत्रालय, मुंबई-३२
- ७) सर्व अ.मु.स./प्रधान सचिव/सचिव, मंत्रालय, मुंबई-३२
- ८) सर्व विभागीय आयुक्त
- ९) प्रधान मुख्य वनसंरक्षक महाराष्ट्र राज्य, नागपूर (५ प्रती)
- १०) प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर (२ प्रती)
- ११) संचालक, सामाजिक वनीकरण, पुणे
- १२) व्यवस्थापकीय संचालक, वनविकास महामंडळ, नागपूर
- १३) अप्पर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (सर्व), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर
- १४) मुख्य वनसंरक्षक (संरक्षण), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर (५ प्रती)
- १५) मुख्य वनसंरक्षक (धोरण व तंत्रज्ञान), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर (५ प्रती)
- १६) सर्व मुख्य वनसंरक्षक (प्रादेशिक)/ (वन्यजीव) (२ प्रती)
- १७) सर्व वनसंरक्षक (प्रादेशिक)/(वन्यजीव) (२ प्रती)
- १८) सर्व सहसचिव/सर्व उपसचिव (महसूल व वन विभाग), मंत्रालय, मुंबई-३२
- १९) कार्यासन अधिकारी, ज-१, महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२
- २०) कार्यासन अधिकारी (नवि-१३), नगरविकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२
- २१) कार्यासन अधिकारी (व्यय-१०), वित्त विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२
- २२) कार्यासन अधिकारी (का.१४३२), नियोजन विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२

- २३) कार्यासन अधिकारी, जलसंधारण विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२
- २४) सर्व कार्यासन अधिकारी (वने कक्ष), महसूल व वन विभाग, मंत्रालय,
मुंबई-३२
- २५) निवडनस्ती फ-६ कार्यासन, महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२

परिशिष्ट “अ”

महाराष्ट्र राज्य वनधोरण-२००८

महाराष्ट्र राज्याच्या वनधोरणाची प्राथमिक उद्दीष्टे (Primary Objectives)

- १.१. पारिस्थितीकीय समतोल टिकून राहण्यास आणि पर्यावरणीय स्थैर्य अबाधीत राहण्यास, नैसर्गिक आणि मानव निर्मित वनांचे पुरेशा शास्त्रशुद्ध व्यवस्थापन तंत्राचा वापर करून त्यांचे संवर्धन आणि शाश्वत विकास घडवून आणणे.
- १.२. सर्व पडीक, निकृष्ट आणि अनुत्पादक जमीनीचे जल व मृद संधारण होण्यासाठी पाणलोट क्षेत्र निहाय पुनर्वनीकरण करणे.
- १.३. सामाजिक वानीकी व कृषी वानिकीच्या द्वारे जनतेला व विशेषकरून भूमीहीन व दुर्बल गट तसेच स्त्रिया यांना सहभागी करून सर्व उपलब्ध सरकारी, सामूहिक व खाजगी जमीनीवरील वनव्याप्ती मोठ्या प्रमाणात वाढविणे.
- १.४. पूर आणि दुष्काळ यावर मात करण्यासाठी तसेच जलाशयाचे गाळ भरण्यापासून वाचविण्यासाठी जल व मृद संधारण कामाद्वारे नद्या, तलाव आणि जलाशयाच्या पाणलोट क्षेत्राची होणारी जमीनीची धुप थांबवून असे क्षेत्र पडीक होण्यापासून वाचविणे.
- १.५. वनजमिनींची व वनांतील वृक्षांची उत्पादन क्षमता वाढविणे.
- १.६. ग्रामीण क्षेत्रातील गरीबांची आणि आदिवासींच्या जळावू लाकडाबाबत, चाऱ्याबाबत, अकाष्ट वनोपजाबाबत असलेल्या मुलभूत गरजा भागविणे आणि या वनोपजांच्या मागणी आणि पुरवठ्यामधील तूट कमी करणे.
- १.७. लाकूड व लाकडाची उत्पादने यास पर्यायी वस्तूचा वापर जास्तीत जास्त वाढवून व उपलब्ध वनउपजांच्या योग्य वापराला उत्तेजन देवून वनांवरील जैविक भार कमी करणे.
- १.८. दिर्घकालीन योजना व कृती कार्यक्रम बनवून वन्यजीव व जैविक विविधतेचे संरक्षण व विकास करणे.

२. वनव्यवस्थापनाची महत्वाची तत्वे (Important Principles of Forest Management)

- २.१ अस्तित्वात असलेल्या सर्व वनांचे आणि वनक्षेत्रांचे संपूर्ण संरक्षण करून त्यांच्या उत्पादनात वाढ करण्यात येईल. वनोपज निरंतर प्राप्त होत राहतील या तत्वास अनुसरूनच वनउपजाचे निष्कासन केले जाईल. डोंगर उताराच्या क्षेत्रावर वने व वनाच्छादन वाढविले जाईल तसेच नद्या, तलाव, जलाशये, समुद्र किनारा आणि सर्व अवनत आणि निकृष्ट पडीक वनजमीनींच्या पाणलोट क्षेत्रावर, पाणलोट क्षेत्र निहाय वने व वनाच्छादन वाढविण्यात येईल
- २.२ संपूर्ण जैविक विविधतेच्या संवर्धनासाठी निर्माण करण्यात आलेली राष्ट्रीय उद्याने, अभयारण्ये व इतर संरक्षित क्षेत्रे यात अधिक वाढ करणे तसेच प्रजाती व क्षेत्र या संदर्भाने पुरेसे प्रतिनिधित्व नसलेल्या क्षेत्रांचे बळकटीकरण केले जाईल, काही संरक्षित क्षेत्रांच्या सीमांचे सुसूत्रीकरण केले जाईल. ज्यामुळे स्थानीक विकासाच्या अग्रक्रमामधून उद्भवणाऱ्या परस्पर विरोधी मुद्यांना टाळले जाईल. तथापि, जैव वैविध्याच्या संवर्धनाचा हेतू संपुष्टात येणार नाही याची खात्री करूनच हे सर्व केले जाईल. संरक्षित क्षेत्रात मानव व वन्यजीव यांच्यातील संघर्ष कमी करण्याच्या हेतूने अशा क्षेत्रांच्या व्यवस्थापन योजना बनविल्या जातील.
- २.३ राज्याच्या ज्या भागात वनाच्छादित क्षेत्र अत्यल्प आहे; त्या क्षेत्रात, लोकसहभागातून मोठ्या प्रमाणात, सामाजिक वनीकरण व कृषी वानिकीच्या माध्यमातून वनाच्छादित क्षेत्र वाढविण्यासाठी विशेष प्रयत्न केले जातील.
- २.४ वनांवर विपरीत परिणाम करणारे जैविक घटक शोधून त्यावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी, वनांमध्ये व वनांजवळ राहणाऱ्या जनतेचा सहभाग घेतला जाईल. यात प्रामुख्याने सहभागी वनव्यवस्थापनेतील लाभार्थी आणि महिला यांचाही समावेश असेल. त्याचबरोबर वनसंपत्तीला नुकसान पोहोचविण्याच्या अपप्रवृत्तीवर कायदानुसार कडक कारवाई केली जाईल.
- २.५ वनांजवळ राहणाऱ्या ग्रामीण व आदिवासीं जनतेच्या दैनिक गरजा भागविण्यासाठी प्रामुख्याने इंधन, वैरण, अकाष्ट वनउपज व लहान लाकूड यांच्या मागणीची पूर्तता करण्यासाठी त्यांचे उत्पादन वाढविण्याच्या दृष्टीने वनीकरणाचे कार्यक्रम घेण्यावर विशेष भर दिला जाईल.

- २.६ अकाष्ठ वनउपज (बांबू, औषधी वनस्पती व गवत आदि) याद्वारे, आदिवासी जनतेच्या तसेच वनात आणि वनालगत राहणाऱ्या इतर जनसमुहाऱ्या दैनंदिन गरजा भागविल्या जातात, अशा वनउपजांचे संरक्षण व त्याच्या दर्जात वाढ केली जाईल, तसेच रोजगार निर्मितीतून उत्पन्न वाढावे या दृष्टीने या वनोपजांच्या उत्पन्नाच्या वाढीसाठी चालना दिली जाईल. याबाबींना अनुसरून योग्य गुणवत्तापूर्ण संस्थांच्या निर्मितीसाठी गांभीर्याने विचार केला जाईल.

३. कार्यप्रणाली (Working Strategies)

- ३.१ राज्यातील ३३ टक्के भौगोलिक क्षेत्र वृक्षांच्या व्याप्तीखाली आणण्याचा प्रयत्न राज्य शासनातर्फे केला जाईल जे राष्ट्रीय वन धोरण १९८८ च्या उद्दिष्टाच्या नुसार असेल. ३३ टक्के वृक्षव्याप्तीचे उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी जिल्हावार योजना बनविल्या जातील.

३.२ सामाजिक/ सामूहिक वानीकीद्वारा वनीकरण (Afforestation through Social/Community Forestry)

- ३.२.१ वन आणि वनेत्तर पडीक जमीनीवर तसेच क्षार व पाणी यामुळे दुष्प्रभावीत झालेल्या अनुत्पादक शेतजमीनी वृक्षाच्छादनाखाली आणल्या जातील. यात प्रामुख्याने जळावू लाकूड, वैरण आणि अकाष्ठ वनोपज या वृक्ष प्रजातींच्या लागवडीवर विशेष भर दिला जाईल. हे साध्य करण्यासाठी पडीक वन जमीनीवर गरजे नुसार आणि कालबद्ध भरीव वनीकरणाच्या कार्यक्रम राबविला जाईल. त्याचबरोबर सामाजिक वनीकरण आणि कृषी वानीकीद्वारे वनेत्तर पडीक जमीनीवर तसेच अनुत्पादक कृषी जमीनीवर लोकसहभागाने विशेषतः भूमीहीन, दुर्बल घटक आणि महिला यांच्या सहकार्याने भरीव वनीकरणाची कामे केली जातील.

- ३.२.२ रेल्वे, राज्य व राष्ट्रीय महामार्ग तसेच कालव्या लगतच्या जमीनी आणि राज्य सरकार, निगम निकाय किंवा खाजगी मालकीच्या वापरात नसलेल्या इत्यादी सर्व जमीनीवर वृक्षारोपण करण्यास उत्तेजन दिले जाईल. अशा लागवड क्षेत्रातील वृक्षांच्या संरक्षणात, या लागवड क्षेत्रालगत राहणाऱ्या जनतेला या क्षेत्रातील फळे व इतर अकाष्ठ वनोपजांचा लाभ घेण्याची परवानगी देऊन त्यांचा सहभाग घेतला जाईल.

- ३.२.३ शहरी व औद्योगिक क्षेत्रात निर्माण होणारे कार्बन, शोषून घेण्यासाठी, योग्य त्या वृक्षांचे “ हरीत पट्टे ” निर्माण करून, होणाऱ्या पर्यावरण प्रदुषणावर आळा घालण्यात येईल. शहरांमध्ये उपलब्ध असलेल्या सर्व जमीनीवर जसे उद्याने, मोकळ्या जागा ई. वर नागरी वानिकीस प्रोत्साहित केले जाईल. अशा नागरी वानिकी प्रकल्पास वनविभाग, महाराष्ट्र वनविकास महामंडळ व सामाजिक वनीकरण विभागाद्वारे योग्य ते तांत्रिक सहाय्य देऊन कार्यान्वीत केले जाईल.
- ३.२.४ जळावू लाकूड, वैरण व अकाष्ठ वनोपज यांच्या वाढत्या गरजा विचारात घेऊन गाव जमीनी तसेच सामुहीक जमीनी वृक्षाच्छादनाखाली आणल्या जातील. याकामात संबंधीत ग्रामपंचायतींना समाविष्ट केले जाईल व त्यांना सामाजिक वनीकरण विभागाद्वारे योग्य ते तांत्रिक मार्गदर्शन केले जाईल. सहभागी वनव्यवस्थापनाच्या तत्वानुसार संबंधीतांना या रोपवनातील उपजांपासून लाभ मिळवून देवून, त्यांचे या कामात स्वयंस्फूर्त सहभाग देण्याविषयी प्रोत्साहित केले जाईल. यात बांबूच्या लागवडीला अग्रक्रम दिला जाईल. अशा सर्व जमीनी वृक्षाच्छादनाखाली आणण्याचा कालाबद्ध कार्यक्रम तयार करून कार्यान्वीत करण्यात येईल.
- ३.२.५ व्यक्ती व संस्था यांना त्यांच्या मालकीच्या जमीनीवर वृक्ष शेती करण्यास सोयी उपलब्ध करून देऊन त्यांना प्रोत्साहित करण्याच्या दृष्टीने भू-संपादन अधिनियम किंवा तत्सम नियमात योग्य ते बदल करण्यात येतील. वनेतर सामुहीक अथवा खाजगी मालकीच्या जमीनीवरील झाडे तोडण्यासाठी असलेली बंधने शिथिल करण्यात येतील. वृक्ष लागवड करणाऱ्यांना सुधारीत कलमांचा पुरवठा व तांत्रिक मार्गदर्शन पुरविण्यात येईल.

३.३ नैसर्गिक/मानवनिर्मित वनांचे संरक्षण आणि व्यवस्थापन. (Protection and Management of Natural/Man made forests)

- ३.३.१ पर्यावरणाच्या आणि पारिस्थितीकेचा समतोल राखण्यासाठी पाणलोट क्षेत्राचा भाग असलेल्या टेकड्यांच्या उतारावर जलाशय, नद्या व तलाव इत्यादींचे पाणलोट क्षेत्रात उपलब्ध संसाधनांचा वापर करून मानव निर्मित रोपवनाची जी लागवड करण्यात आली आहे त्याची व याठिकाणी असलेल्या नैसर्गिक वनाचे संगोपन करण्यात येईल.

- ३.३.२ ज्या-ज्या कारवायांमुळे वनांना नुकसान पोहचते किंवा वनांचा नाश होतो अशा सर्व असामाजिक तत्वांविरुद्ध किंवा वनविरोधकांविरुद्ध कठोर कार्यवाहीसाठी सक्षम यंत्रणा उभारून त्याद्वारे यावर आळा घालण्यात येईल. वनगुन्ह्यात होणाऱ्या शिक्षेचा वचक गुन्हेगारांना बसावा यादृष्टीने वन विषयक कायद्यात आणि तत्सम इतर कायद्यात आवश्यक बदल केले जातील. वनक्षेत्रात होणाऱ्या मुक्त अनियंत्रित चराईचे टप्प्या-टप्प्याने निर्बंध आणण्यासाठी निश्चित कालमर्यादा ठरविण्यात येईल. वणवा प्रतिबंधात्मक उपाययोजनेसाठी आधुनिक यंत्रसामुग्रीचा वापर करण्यात येईल.
- ३.३.३ संघटीत गुन्हेगारांपासून नैसर्गिक आणि मानवनिर्मित वनांचे संरक्षण करण्यासाठी वनकर्मचाऱ्यांना पुरेशा प्रमाणात आधुनिक संपर्क साधनांनी सुसज्ज करण्यात येईल. त्यांना उपलब्ध संसाधनातून बिनतारी संदेश यंत्रे, मोबाईल, वाहने आणि बंदूका आवश्यकतेनुसार दिल्या जातील. वनकर्मचारी/ अधिकारी यांना संघटीत गुन्हेगारांविरुद्ध विहित कायद्याच्या अधिन राहून बंदुकीचा वापर करण्याचे अधिकार प्रदान केले जातील. संघटीत वनगुन्हे हाताळण्यासाठी “सिक्रेट फंड” ची उभारणी केली जाईल.
- ३.३.४ नैसर्गिक आणि मानवनिर्मित वनांच्या विकासासाठी, त्यांच्या व्यवस्थापने व संरक्षणासाठी ग्राम परीसर विकास आणि सहभागी वन व्यवस्थापन हा पायाभूत कार्यक्रम अधिक व्यापक करण्यात येईल.
- ३.३.५ शास्त्रशुद्ध व्यवस्थापनेद्वारे, वनसंसाधनाचा शाश्वत स्वरूपात वापर होत राहावा या दृष्टीने सर्व नैसर्गिक आणि कृत्रिम वनांचे व्यवस्थापन त्यासाठी मंजूर असलेल्या कार्यआयोजनेतील तरतुदीनुसारच करण्यात येईल.
- ३.३.६ आरागिरणी उद्योगामुळे वनांच्या संरक्षणावर कोणताही अनिष्ट परिणाम होणार नाही यादृष्टीने आरागिरण्यासंबंधात योग्य ते नियमन करण्यात येतील.
- ३.३.७ वनक्षेत्रावर होणारे अतिक्रमण थांबविण्यासाठी सर्व वनांचे सर्वेक्षण व सिमांकन पूर्ण करण्यात येईल आणि यासंबंधीचे नकाशे व वन भूमी अभिलेखे लवकरात लवकर अद्यावत करण्यासाठी जास्तीत जास्त निधी व सोयी उपलब्ध करून दिला जाईल.
- ३.३.८ नैसर्गिक आणि मानवनिर्मित वनांची उत्पादकता वाढावी यासाठी सुधारीत लागवड साठा वापरण्यात येईल आणि त्यासाठी आवश्यक त्या शास्त्रशुद्ध तांत्रिक

व्यवस्थापनेची जोड देऊन रोपांच्या वाढीच्या दृष्टीने तसेच रोपांच्या जिवंत टक्केवारीचे प्रमाण वाढविण्याच्या दृष्टीने अत्याधुनिक तंत्रज्ञानाची भर घालून वनांचे व्यवस्थापन करण्यात येईल. या अंतर्गत माहीत असलेल्या स्रोतापासून प्राप्त उच्च दर्जाच्या बियाण्यांचा वापर करणे, रुट ट्रेनरच्या सहाय्याने लागवड योग्य रोपे तयार करणे, कॅम्पोस्ट खत, गांडूळखत इ.चा वापर करणे, रोपे निर्मितीसाठी उच्च दर्जाचे आणि योग्य प्रमाणात पॉटींग मिश्रणाचा वापर करणे तसेच ऊती संवर्धनाद्वारे तयार केलेल्या रोपांचा वापर करणे इ. बाबींवर भर दिला जाईल.

३.३.९ विदेशी वनस्पती प्रजातींचा अंतर्भाव लागवड क्षेत्रात करावयाच्या झाल्यास अशा विदेशी वनस्पतीचे दिर्घकालीन परिक्षण करून, ते स्थानिक वातावरणात योग्य असल्याची तसेच या विदेशी प्रजातींमुळे स्थानिक प्रजातींवर कोणताही अनिष्ट परिणाम होणार नाही याची सिध्दता पटल्या नंतरच अशा विदेशी वनस्पती प्रजातींचा लागवडीत अंतर्भाव करण्यात येईल.

३.३.१० उपग्रहाद्वारे छायाचित्र प्राप्त करून त्यांच्या मदतीने राज्यातील सर्व शासन मालकीच्या मॅंग्रोव्ह वनांची ओळख पटविली जाईल आणि अशा वनांचे वापरण्यायोग्य आकारमानांचे नकाशे वन विभागाद्वारे तयार करण्यात येतील. जी वने किमान व्यवस्थापन योग्य आकाराची आहेत ती वनविभाग आपल्या ताब्यात घेईल व या मॅंग्रोव्ह वनांचे व्यवस्थापन शास्त्रशुध्द पध्दतीने स्थानिक लोकांच्या सहकार्याने करण्यात येईल.

३.३.११ परिस्थितीकीय दृष्ट्या संवेदनशिल असलेले क्षेत्र तसेच विस्कळीत स्वरूपात असलेल्या वनक्षेत्राच्या संरक्षणाकडे अधिक लक्ष दिले जाईल.

३.३.१२ खाजगी वने जी मुळ मालकास परत करण्यात आलेली आहेत, अशा खाजगी वनांच्या विकासासाठी वनविभागाद्वारे तांत्रिक तसेच व्यावसायिक स्वरूपाचे सहाय्य दिले जाईल. त्याचप्रमाणे शासनाच्या अखत्यारीत असलेल्या खाजगी वनांचे व्यवस्थापन यासाठी तयार करण्यात आलेल्या आणि शासनाने मंजूर केलेल्या कार्यआयोजनेतील तरतुदी नुसारच करण्यात येईल.

३.३.१३ वनसंरक्षणाचे कर्तव्य पार पाडतांना कोणत्याही वन अधिकारी/कर्मचारी यांचा मृत्यु झाल्यास अथवा ते अपंग झाल्यास अशा बाधित वन अधिकारी/कर्मचारी यांना

किंवा त्यांचे नातेवाईकांना पोलीस खात्यात चालू असलेल्या पध्दतीप्रमाणे नुकसान भरपाई व आर्थिक मदत दिली जाईल.

३.४ पाणलोट क्षेत्रांचे व्यवस्थापन आणि मृदसंधारण (Management of Catchment Areas and Soil Conservation)

- ३.४.१ पावसाच्या पाण्याने होणारी जमीनीची धुप थांबविण्यासाठी आणि जास्तीत जास्त पावसाचे पाणी अडविण्यासाठी सक्षमरित्या पाणलोट विकास कार्यक्रमाची अंमलबजावणी करण्यात येईल. यात प्रामुख्याने डोंगराळ वनक्षेत्रांना प्राधान्य देण्यात येईल. अशा पध्दतीने जे जलक्षेत्र निर्माण होतील, त्या जलक्षेत्राचा उपयोग वनांची उत्पादकता वाढविण्यासाठी तसेच ग्रामीण जनतेचे जीवनमान उंचावेल या दृष्टीने लगतच्या कृषी क्षेत्राच्या सिंचनासाठी वापरण्यात येईल.
- ३.४.२ वेगात वाहणाऱ्या पाण्याच्या प्रवाहांना अडवून ते पाणी जास्तीत जास्त जमीनीत मुरावे व भूगर्भातील पाण्याची पातळी वाढावी या दृष्टीने मृद व जलसंधारणाची कामे घेण्यात येतील.

३.५ वन्यजीव आणि जैवविविधता संवर्धन (Wildlife and Biodiversity Conservation)

- ३.५.१ संरक्षित तसेच संरक्षित क्षेत्राबाहेरील वन्यजीवांचे संरक्षण व व्यवस्थापनेसंदर्भात तसेच तेथील जैवविविधतेच्या संवर्धनासंदर्भात विशेष काळजी घेण्यात येईल. या क्षेत्रासाठी तयार करण्यात येणाऱ्या व्यवस्थापन आराखड्यात परिसर विकास कार्यक्रम, वन्यजीव विषयक संशोधन, निसर्ग जनजागृती, वन्यजीव प्रशिक्षण, अधिवास व्यवस्थापन आणि पर्यावरण संरक्षण या बाबींचा समावेश करण्यात येईल. वनस्पती उद्याने आणि प्राणी संग्रहालय स्थापून त्याठिकाणी वनस्पती प्रजाती व प्राणी प्रजातींचे (Ex-situ) संवर्धन करण्यास पुढाकार घेण्यात येईल.
- ३.५.२ वन्यजीव व्यवस्थापनेसाठी पोषक वातावरण निर्माण करण्याकरिता मानव आणि वन्यप्राणी यांच्यातील संघर्ष कमी करण्यासाठी उपाययोजना करण्यात येतील. एकूण संरक्षित क्षेत्र हे एकूण भौगोलीक क्षेत्राच्या ५% करण्यासाठी संरक्षित क्षेत्रात योग्य अशा अधिकच्या क्षेत्राचा समावेश करण्यात येईल. जैवविविधतेच्या संवर्धनात कोणतीही तडजोड न करता संरक्षित क्षेत्राच्या सीमांचे योग्य त्या स्वरूपात पुर्नसिमांकन करण्यात येईल. मुंबई, ठाणे, पुणे, नागपूर, चंद्रपूर, अमरावती, कोल्हापूर इत्यादी वन्यप्राण्यांच्या

शिकारीसाठी संवेदनशील असलेल्या क्षेत्रात विशेष शिकार प्रतिबंध पथकांची स्थापना करून कार्यान्वित करण्यात येईल. अवैधरित्या चालणाऱ्या वन्यजीव व्यापारावर निर्बंध ठेवण्यासाठी लागणारी गुप्त माहिती प्राप्त करण्यास सीक्रेट फंड उभारण्यात येईल तसेच या अनुषंगाने इतरही उपाय योजना करण्यात येतील. संरक्षित क्षेत्रात असलेल्या गावांचे स्थानांतरण आणि पुनर्वसन हे त्या गावातील लोकांशी विचार विनिमय करून प्राधान्याने करण्यात येईल. वन्यप्राण्यांपासून होणारी जीवीतहानी, पाळीव जनावरांची हानी आणि पिकांची हानी याबाबतची नुकसान भरपाई योग्य त्या प्रमाणात आणि लवकरात लवकर देण्याची कार्यवाही करण्यात येईल. ज्या संरक्षित क्षेत्रातून महसूल प्राप्त होतो. तो महसूल त्याच संरक्षित क्षेत्राच्या व्यवस्थापनेसाठी आणि विकासासाठी तसेच संरक्षित क्षेत्रालगत असलेल्या जनसमूहाच्या लाभाकरिता वापरण्याकरिता उपाययोजना करण्यात येईल.

३.६ वनसंशोधन (Forest Research)

राज्यात “वनसंशोधन कृती आराखडा” तयार करून याद्वारे नैसर्गिक तसेच मानव निर्मित वनाची उत्पादकता वाढविणे, नैसर्गिक बिजोत्पादन क्षेत्राची निवड करणे, जनुकीय दृष्ट्या उच्चतम प्रतीच्या कलमांची निवड करणे, बीज उत्पादन क्षेत्राची स्थापना करणे, उत्कृष्ट दर्जाचे बीयाणे उत्पादनाचे अनुषंगाने रोपवने घेणे, उच्चतम प्रतीचे बियाणे संकलित करणे, बीजोत्पादक वृक्ष प्रजातींचे जतन करणे इ. बाबीकडे विशेष लक्ष दिले जाईल. त्याच प्रमाणे रुट ट्रेनर रोपवाटीका उभारणे, विविध प्रकारच्या जागेत लागवडीसाठी स्थानिक बहुउपयोगी वनस्पती प्रजातींची निवड करणे, निकृष्ट पडीक जमीनीवरील यशस्वी पुनर्निमीतीसाठी तंत्र विकसित करणे जैविक खते व जैविक किटकनाशकांची निर्मिती करून वापर करणे, वनौषधी प्रजातींची लागवड व संगोपन करून त्यावर प्रक्रीया करणे, तसेच सहभागी वनव्यवस्थापन इ. योजनेच्या विषयी संशोधन कार्य करण्याकडे विशेष लक्ष दिले जाईल. महाराष्ट्र वानिकी संशोधन संस्था अग्रक्रमाने प्रस्थापित केली जाईल व त्या संस्थेची स्थापना करून तिचे क्षेत्रिय स्तरावरील संशोधनाच्या दृष्टीने बळकटीकरण केले जाईल. वनाधारीत उद्योग क्षेत्राचे आणि कृषी विद्यापीठांचे वानिकी संशोधनात सहकार्य घेण्यात येईल. वानिकी संशोधनकृती आराखड्याच्या अंमलबजावणीसाठी पुरेसा निधी उपलब्ध करून दिला जाईल.

यासाठी प्रत्येक वनरोपवनाच्या अंदाजपत्रकात एकुण अंदाजपत्रकीय रकमेच्या ५% रक्कमेची तरतूद ही संशोधन व विकास कामासाठीच करण्यात येईल.

३.७

वनविषयक प्रसिध्दी आणि विस्तार (Forest Publicity and

Extension)

वनसंवर्धन आणि वनसंरक्षण कार्यक्रमाची यशस्वीता ही जनतेच्या उत्स्फूर्त सहकार्याशिवाय शक्य नाही. यासाठी संपूर्ण राज्यात “वन विज्ञान माहिती केंद्राचे” जाळे उभारण्यात येईल आणि याद्वारे जनतेला वृक्षांचे, वनांचे, वन्यजीवांचे तसेच कृषी वानिकीचे महत्व पटवून देण्यास त्यांचे प्रबोधन करण्यात येईल. शेतकऱ्यांना तसेच इतर लाभार्थ्यांना, त्यांच्या कडे उपलब्ध असलेली जमीन व जल या संसाधनांच्या अनुषंगाने, योग्य त्या तंत्रज्ञानाची तसेच उच्च दर्जाच्या लागवड सामुग्री संबंधात पुरेशी माहिती दिली जाईल. अगदी प्राथमिक स्तरापासूनच, विद्यार्थ्यांचा निसर्ग-जनजागृतीत सहभाग वाढविला जाईल. यासाठी त्यांच्या अभ्यासक्रमात पर्यावरण शिक्षणासंबंधी बाबींचा समावेश करण्यात येईल. निसर्ग-जनजागृतीस चालना देण्यासाठी निसर्ग पर्यटन आणि जनप्रसिध्दी माध्यमांचा वापर करण्यात येईल. निसर्ग जनजागृती, परिणामकारक आणि उद्देश पूर्ण होण्यासाठी अशासकीय संस्था, निसर्ग संवर्धन चळवळीत काम करणाऱ्या संस्था तसेच लाभधारकांचा सहभाग घेवून करण्यात येईल. प्रसिध्दी आणि विस्तार कार्यप्रणालीची अंमलबजावणी अधिक परिणामकारक होण्यास, या प्रणालीचे आवश्यक ते तांत्रिक अद्यावतीकरण करण्यात येईल. वनविषयक यशोगाथा तसेच वन व वन्यजीवांच्या संवर्धनात बाधक ठरणाऱ्या बाबी अत्यंत परिणामकारक रित्या जनतेपुढे सादर करण्यात येतील.

३.८ मानव संसाधन विकास आणि प्रशिक्षण (Human Resource Development and Training)

३.८.१ वनविषयक बाबी हाताळण्यासाठी राज्यात स्थापित असलेले वनविभाग, सामाजिक वनीकरण विभाग, वनविकास महामंडळ, या तीनही विभागात “मानव संसाधन

विकास योजना” (HRD Plan) कार्यान्वीत करण्यात येईल, जेणे करून या विभागांकडे शिक्षित व कार्यकुशल व्यक्ती आकर्षिल्या जातील. या विभागांमध्ये काम करण्यास पोषक वातावरण आणि व्यावसायिक संस्कृती जतन करून तीचा विकास होण्यासाठी परस्परातील संबंध आणि सुसंवाद यात सुधारणा करण्यात येईल तसेच त्यांची योग्य त्या ठिकाणी नेमणुक करून, त्यांना स्पर्धात्मक विकासात योग्य संधी उपलब्ध व्हाव्यात या दृष्टीने त्याच्या कुशलतेला अधिक सक्षम केले जाईल.

३.८.२ राज्यातील सर्व वनप्रशिक्षण संस्थेच्या संरचनेचा विकास करून त्यांचे तांत्रिक दृष्ट्या अद्यावतीकरण करून पुरेसे बळकटीकरण करण्यात येईल. या प्रशिक्षण संस्थेत प्रथमतः नविन निवड झालेले, विशेष करून क्षेत्रीय कर्मचारी जसे वनरक्षक व वनपाल यांना प्रशिक्षित केले जाईल. तसेच वनाधिकाऱ्यांच्या विविध गटांसाठी सुध्दा उजळणी प्रशिक्षण सत्र चालविण्यात येतील. इतरही विभागासाठी राबविण्यात येणारे प्रशिक्षण कार्यक्रम या संस्थेत ठेकापध्दतीने स्विकारून, या वनप्रशिक्षण संस्था स्वतःचे संसाधन निर्माण करू शकतील, यादृष्टीने पुरेसे प्रयत्न केले जातील. संस्थेतील प्रशिक्षकांची कार्यक्षमता अधिक सक्षम व्हावी या दृष्टीने त्यांना केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शनपर तत्वानुसार प्रोत्साहनपर बाबी देण्याची तरतूद करण्यात येईल. तसेच प्रशिक्षकांच्या कार्य कुशलतेचे वेळोवेळी अद्यावतीकरण करण्यात येऊन प्रशिक्षकांच्या श्रेणी वाढीसाठी पाऊले उचलली जातील.

३.९ आदिवासी आणि वने (Tribals and Forest)

३.९.१ वनसंरक्षणात, वनांच्या पुनर्निमीतीत आणि विकासात आदिवासींचा सहभाग घेतला जाईल. तसेच वनक्षेत्रातील अकाष्ट वनाउपजांच्या व्यवस्थापनेतही त्यांना सहभागी करून घेतले जाईल. अकाष्ट वनोपजांच्या उत्पादनवाढीस आणि व्यापार यासाठी उद्योग क्षेत्राला प्रेरित केले जाईल. आदिवासींनी निर्मित केलेल्या वनोपजाधारीत उत्पादनांना वाजवी किंमत मिळावी यादृष्टीने या उत्पादनाच्या विपणनाची योग्य ती व्यवस्था केली जाईल. अकाष्ट वनोपजांचे संकलन, साठवणूक, प्रक्रिया, मुल्य वर्धित उत्पादनाचे प्रमाणीकरण आणि तत्संबंधी विपणनात आदिवासींचा क्रियाशील सहभाग वाढवून त्यांची आर्थिक स्थिती सुधारण्यासाठी आदिवासी विकास विभागाच्या सहाय्याने विशेष उपाययोजना करण्यात येतील.

३.९.२ संविधानाच्या ७३ व्या घटनेत दुरुस्त केलेल्या तरतुदीसह, प्रचलीत नियमांच्या आधिन राहून, वनात वास्तव्यास असलेल्या आदिवासींचे आणि इतर जनसमूहांचे पारंपारीक हक्क आणि देय सवलती अबाधीत ठेवण्यात येतील. बुरुडांना तसेच इतर निस्तार हक्कधारकांना सवलतीच्या दराने देण्यात येणारे वनोपज, प्रचलीत असलेल्या नियमातील तरतुदीच्या अधिन राहून शासकीय आगारातून उपलब्धतेनुसार देण्यात येतील.

३.१० संयुक्त वनव्यवस्थापन (Joint Forest Management)

३.१०.१ नैसर्गिक वनांचे, किंवा मानव निर्मित रोपवनांचे संरक्षण तसेच, निकृष्ट पडीक वनजमिनीवर केलेली पुननिर्मिती यांचे संरक्षण व संवर्धन करण्यासाठी अवलंबविण्यात येणाऱ्या कोणत्याही योजना अथवा कार्यक्रमाची यशस्वीता ही सहभागी वनव्यवस्थापन या पायाभूत संकल्पनेतूनच साकार होत असल्याने या सहभागी वन व्यवस्थापन योजनेचा अंगीकार करून तीचे काटेकोरपणे अंमलबजावणी करण्यात येईल. संविधानाच्या ७३ व्या घटनादुरुस्तीतील तरतुदीस अनुलक्षून सहभागी वनव्यवस्थापनेला कायद्याचे अधिष्ठान प्राप्त करून देण्यात येईल. गावांच्या बहुस्वरूपी परिसर विकासासाठी संबंधीत इतर विभागाशीही समन्वय साधला जाईल. वन विकास कार्यक्रम हा लोकांचा कार्यक्रम व्हावा यासाठी लोकांना आणि अशासकीय संस्थांना निरंतर स्वरूपात कार्यरत ठेवून त्यांचा या कामी सक्रीय सहभाग वाढविला जाईल. जन प्रसार माध्यमाद्वारे संयुक्त वनव्यवस्थापन योजने अंतर्गतच्या कार्यक्रमाच्या लाभा विषयी गावकऱ्यांचे जाणीवपूर्वक प्रबोधन करण्यात येईल. सहभागी वनव्यवस्थापन संबन्धात ठरवून दिलेल्या केंद्र शासनाच्या धोरणात्मक निर्देशानुसार, प्रत्येक वनसंरक्षण समितीच्या सक्रीय सहभागाची तरतुद संबंधीत रोपवनाच्या योजनेतील आराखडयातच अंतर्भूत करण्यात येईल. वनव्यवस्थापन समित्यांकडे वर्ग करण्यात आलेल्या वनक्षेत्राचे व्यवस्थापन करण्यासाठी या सहभागी वनव्यवस्थापन समित्यांना निरंतर स्वरूपात कार्यरत ठेवण्यात येईल. संरक्षित वनक्षेत्रातील किंवा वनेत्तर क्षेत्रातील ग्रामपरिसर विकास कार्यक्रमाची अंमलबजावणी करतांना परस्पर सहभाग या मुळ संकल्पनेला आधारभूत ठरवून, त्याद्वारे स्थानिक लोकांचे स्वयंस्फूर्त पाठबळ प्राप्त करण्यात येईल. वनरोपवनांच्या संरक्षणासाठी आणि वनवणवा प्रतिबंधक उपाययोजनेसाठी जो निधी मंजूर केला जाईल असा निधी संबंधीत सहभागी वनव्यवस्थापन समितीस देण्यात

येईल, तथापी हा निधी समीत्यांनी वन संरक्षणासंबंधी केलेल्या सर्व प्रयत्नांच्या मोबदल्यातच देण्यात येईल. सहभागी वन व्यवस्थापन समित्या असलेल्या उपलब्ध संसाधनांचा योग्य वापर करून समितीचे उत्पन्न वाढीच्या दृष्टीने विविध कामे करण्याचे नियोजन करेल व यातून प्राप्त होणारा निधी गावाच्या विकासासाठी वापरला जाईल.

३.१०.२ जे गावं सहभागी योजनेअंतर्गतच्या प्रणालीत समाविष्ट झाले असेल, अशा गांवातील जनतेस वनउपजांचे वाटप संयुक्त वनव्यवस्थापन समितीने ठरवून दिलेल्या शर्ती व अटीस अधिन राहून करण्यात येईल व त्यास कायद्याचे अधिष्ठान प्राप्त करून देण्यात येईल. या अंतर्गत प्राप्त होणारे हक्क हे संबंधीत लाभधारकाने वनसंरक्षणासाठी विशेषतः वनाचे आगीपासून व चराईपासून संरक्षण करण्यासाठी केलेल्या प्रयत्नांच्या आधारावर अवलंबून राहतील.

३.११ निसर्ग पर्यटन (Eco-tourism)

निसर्ग पर्यटनाची संकल्पना दिवसें दिवस लोकप्रिय होत असून, देशाच्या विविध भागात ती रुजत आहे. या निसर्ग पर्यटनाचा लाभ सर्व समाजाला, प्रामुख्याने वनात वास्तव्यास असलेल्या स्थानिक जनतेला अधिक व्हावा या दृष्टीने निसर्ग पर्यटनास चालना देण्यात येईल. निसर्ग पर्यटनाद्वारे स्थानिक जनतेला रोगजार उपलब्ध होतो तसेच निसर्ग संवर्धनाविषयी जनमानसात जनजागृती सुध्दा करता येते. यासाठी संरक्षित क्षेत्रात तसेच संरक्षित क्षेत्राबाहेरही निसर्ग पर्यटनास वाव मिळावा या दृष्टीने राज्याच्या निसर्ग पर्यटन धोरणात नमूद केल्यानुसार कामे केली जातील.

३.१२ वनाधारित उद्योग (Forest Based Industry)

वनाधारीत उद्योग क्षेत्रास लागणाऱ्या कच्च्या मालासाठी त्यांना शेतकऱ्यांशी तसेच वृक्ष लागवड करणाऱ्या सहकारी संस्था इ. कृषी वानिकी प्रकल्पाशी संबंध प्रस्थापित करण्यास प्रोत्साहित केले जाईल. यासाठी शेतकऱ्यांकडून उत्पादीत होणाऱ्या उत्पन्नाची खरेदी हमी देवून त्यांना लागवडीसाठी उत्कृष्ट दर्जाचे रोप उपलब्ध करून देतील, यादृष्टीनेही त्यांना प्रेरीत करण्यात येईल. नैसर्गिक वनातून सवलतीच्या दरात देण्यात येणाऱ्या वनउपजांचे करार दिर्घ मुदतीच्या कालावधीसाठी देण्याचे धोरण कालांतराने स्थगित करण्यात येईल. तथापी यासाठी वनविकास महामंडळ, सामाजिक वनीकरण विभाग यांच्या बरोबर इच्छुक वनाधारीत उद्योगांनी आणि इतर

इच्छुक संघटनांनी एकत्र येवून पडीक जमीनीवर रोपे लागवड करून संयुक्त विद्यमाने रोपवन उभे करावे यासाठी संबंधीत उद्योगांना/संघटनांना उचित सवलती देण्याच्या दृष्टीने पाऊले उचलली जातील.

३.१३ व्यवस्थापकीय माहिती प्रणाली (Management Information System)

विविध योजनांचे आराखडे तयार करण्यास, उच्च दर्जाचे व्यवस्थापकीय समन्वय साधण्यास, विविध बाबींवर सनियंत्रण ठेवण्यास आणि झालेल्या कामांचे मुल्यांकन करण्यास लागणारी आवश्यक पायाभूत माहिती सहज उपलब्ध व्हावी या दृष्टीने संगणक प्रणीत माहिती व्यवस्थापन प्रणालीचा विकास करण्यात येईल आणि याद्वारे ई-प्रशासन आणि अधिक पारदर्शक कार्यप्रणाली साकार करण्यात येईल. वन व्यवस्थापनेसाठी आवश्यक असणाऱ्या समर्पक बाबींचे संकलन व प्रकाशन करण्यास लागणारी वनसंसाधन संबंधीच्या माहितीचे सर्वेक्षण करून त्या संबंधीचे नकाशे तयार करण्यास प्राथमिकता देण्यात येईल. उपग्रहाद्वारे प्राप्त छायाचित्रा बाबतचे तंत्रज्ञानाची, अत्याधुनीक भौगोलीक परिस्थिती आकलन पध्दतीच्या (GIS) तंत्रज्ञानाशी सांगड घालण्यात येईल आणि या यंत्रणेचा उपयोग विशीष्ट कालमर्यादेच्या अंतराने वनाच्छादन ठरविण्यासाठी आणि इतर वन संसाधनाच्या सनियंत्रणासाठी करण्यात येईल.

३.१४ इमारती लाकूड आणि इतर वनोपजे वापरात कपात करणे (Reduction of Use of Timber & Other Forest Produce)

अस्तित्वात असलेल्या वनांवरील ताण कमी करण्याकरिता इमारती लाकूड आणि जळावू लाकूड यास पर्यायी ठरणाऱ्या बाबीस चालना देवून त्यास प्रोत्साहित केले जाईल. यात इमारती लाकडास बांबुचा पर्यायी वापर, जळाऊ लाकडाऐवजी बायोगॅस, सौर उर्जेचा पर्यायी वापर करण्यास प्रोत्साहित केले जाईल. तसेच स्मशान भूमीत प्रेत जाळण्यासाठी वापरण्यात येणाऱ्या जळाऊ लाकडास पर्यायी म्हणून सुधारीत तंत्रज्ञानयुक्त शवदाहीनीचा वापर करण्यावर भर दिला जाईल. वनात होणाऱ्या मुक्त गुरे चराई पर्याय म्हणून “कापा आणि न्या” या धर्तीवर गवत चारा व्यवस्थापन प्रणालीचा स्वीकार करण्यात येईल. या अनुषंगाने प्रयत्नरत असलेले इतर विभाग जसे

ग्रामीण विकास, पशुसंवर्धन खाते आणि अपारंपारिक उर्जा स्रोत व्यवस्थापन या विभागाशी समन्वय साधण्यात येईल.

३.१५ इमारती आणि तत्संबंधी संरचनेचा विकास करणे (Buildings and Infrastructure Development)

वन विभागाच्या ताब्यात असलेल्या वनेतर जमिनीवर आणि आवश्यकता भासल्यास वन जमिनीवर निवासी आणि कार्यालयीन इमारती उभारणे करिता आवश्यक परवानगीच्या पूर्ततेनंतर “बांधा, वापरा आणि परत करा” (BOT) या तत्वावर काम करणाऱ्या खाजगी संस्था/उद्योगाशी समन्वय साधण्यात येईल.

३.१६ वानिक क्षेत्रासाठी वित्तीय सहाय्य उपलब्ध करणे (Financial Support for Forestry Sector)

ग्रामीण क्षेत्रातील जनतेच्या उत्पन्न वाढीसाठी व त्यांच्या दारिद्र्य निर्मुलनासाठी त्यांना रोजगार उपलब्ध करून देणे, तसेच त्यांच्या कृषी उत्पन्नात वाढ करण्यास आणि पर्यावरणीय संतुलन साधण्यास वानीकी क्षेत्राचे मोलाचे योगदान आहे. हे ओळखून या क्षेत्राच्या विकासासाठी पुरेशा निधीची गुंतवणूक करणे समर्पक आहे. पडीक जमिनीच्या विकासात, निसर्गाच्या पुर्नउभारणीत, आणि पाणलोट क्षेत्राच्या विकासात पुरेशी गुंतवणूक होण्याच्या दृष्टीने “ग्रीन फंड” ची उभारणी करण्यात येईल. बाहेर पाडणाऱ्या हरितगृह वायूचे प्रमाण कमी करण्यासाठी “क्योटो प्रोटोकॉल”(Kyoto Protocol) अंतर्गत कार्यरत असलेल्या शुध्द विकास यंत्रणेद्वारे (C.D.M.) व तत्सम प्राप्त होणारा निधी सुध्दा “ग्रीन फंड” मध्ये वापरला जाईल. पर्यायी वनीकरण अंतर्गत प्राप्त होणारा तसेच वन विकास करापोटी प्राप्त होणारा निधी “ग्रीन फंड” मध्ये वळता करण्यात येईल. तसेच वनक्षेत्रातून प्राप्त होणाऱ्या पाण्याचा वापर महानगर पालिकेवर २% ग्रीन सेसच्या (Green Cess) स्वरूपात लावण्याची तरतूद करून या अंतर्गत प्राप्त होणारा निधी सुध्दा “ग्रीन फंड” मध्ये जमा करण्याबाबत विचार करण्यात येईल. विहित कालमर्यादित पूर्ण करावयाच्या परिसर विकास आणि वनीकरणाच्या सर्व योजनांच्या पूर्णत्वासाठी या “ग्रीन फंड” मधून निधी उपलब्ध करून दिला जाईल. आयातीत होणारे इमारती लाकुड यावर

आकारण्यात येणारी ड्यूटी/सेस तसेच पर्यावरण इ संबंधात आकारण्यात येणाऱ्या सेस इ. स्वरूपात प्राप्त होणाऱ्या एकत्रीत संसाधनाचाही उपयोग वनीकरणासाठी आणि इतर वनविषयक कामासाठी करण्यात येईल.

३.१७ वनविकास महामंडळ (Forest Development Corporation of

Maharashtra) उच्चतम मुल्य प्रदान करणाऱ्या मानव निर्मित वनांचा विकास करण्यासाठी महाराष्ट्र राज्यात वन विकास महामंडळाची स्थापना करण्यात आलेली आहे. या महामंडळाकडे, जनुकीय दृष्ट्या उच्च दर्जाची लागवड सामुग्री, आधुनिक रोपवाटीका उभारून त्याद्वारे निर्माण करण्याची जबाबदारी राहिल. या अंतर्गत रुट ट्रेनरच्या सहाय्याने रोप निर्मिती करणे, वनातील बिजोत्पादक क्षेत्रातील/बीज निर्मितीसाठीच असलेल्या रोपवनातील चांगल्या प्रतीची विविध प्रजातीची बीयाणे गोळा करून त्या पासून जास्त उत्पन्न देणारे संकरीत रोपे (Clonal Plant) तयार करणे याचा समावेश राहिल. अशी तयार करण्यात आलेली उच्च दर्जाची रोपे वानिकी क्षेत्रात काम करणाऱ्या तीनही विभागात लागवडीसाठी पुरविली जातील. तसेच शेतकऱ्यांनी अथवा वृक्षारोपण करणाऱ्यांनी मागणी केल्यास त्यांनाही ही रोपे पुरविली जातील. वन विकास महामंडळाच्या भविष्यकालीन कृती आराखड्यात कार्यक्षम निष्कासन पध्दतीचा वापर करण्यावर तसेच मुल्यवर्धीत उत्पादनांची निर्मिती करून त्याचे विपणन व्यवस्था करण्याची तरतुद करण्यात येईल. यासाठी खाजगी प्रकल्पाबरोबर तसेच कृषी वानिकी प्रकल्पांबरोबर समन्वय साधण्यास निर्देशित करण्यात येईल. नागरी वानिकी क्षेत्राचा दर्जा वाढविण्यासाठी वनविकास महामंडळाकडे असलेले व्यवसायाभिमुख अनुभव महत्वाची भूमिका बजाऊ शकतात ही बाब ओळखून नागरी क्षेत्रावर तसेच लगतच्या औद्योगिक क्षेत्रावर व्यावसायिक पध्दतीने सुनियोजित स्वरूपाच्या वृक्षारोपणाची कामे “ टर्नकी तत्वावर ” संबंधितांशी संपर्क साधून वनविकास महामंडळाद्वारे घेण्यात येतील. खाजगी जमीनीवर व्यापारी दृष्ट्या रोपवने घेण्याबाबत वनविकास महामंडळाला प्रोत्साहित करण्यात येईल. खऱ्याखऱ्या संघटीत व्यापार संस्कृतीसमान, व्यावसायिक दृष्ट्या कार्यरत राहण्यासाठी तसेच एक स्वायत्त व निगम निकाय संस्था म्हणून कार्य करण्यासाठी वनविकास महामंडळाचे पुरेसे बळकटीकरण केले जाईल. वनविकास

महामंडळाने त्यांचे कडील प्रचलित कामाबरोबर निसर्ग पर्यटनास चालना देणारी कामे, घाऊक बांबू विक्री केंद्र उभारणे, गांडूळखत-द्रवरूप जैवीक स्त्रे इ. ची निर्मिती करुन विक्री करणे तसेच वनविभागाद्वारे आणि वनसंरक्षण समित्यांद्वारे संकलीत केलेल्या अकाष्ट वनोपजांवर उचित प्रक्रिया करुन त्याचे विपणन करणे इ. बाबींचा अंतर्भाव सुध्दा करण्यात येईल. अशा या वैविध्यपूर्ण धोरणाचे वेळोवेळी पुनर्विलोकन करुन त्यात अधिकाधिक इतरही कार्यक्रमांचा समावेश करण्यात येईल.

सही/-
(जे.पी.डांगे)
अपर मुख्य सचिव (वने)
महसूल व वन विभाग